

LIETUVIŲ LIAUDIES TRADICINIŲ GYVENAMŲJŲ NAMŲ SUSIFORMAVIMAS

V. ZILENAS

Pirmosios platesnės kronikų žinios apie lietuvių trobesius ir statybą kelia kai kurių neaiškumų. Nemaža painiavos yra ir mokslinėje etnografinėje literatūroje, komentuojant XVI ir XVIII a. šaltinius ir visų pirma aiškinant, kokiū būdu išnyko pirminis lietuvių antžeminis trobesys, vadinamas *namu*, ir kaip pagaliau atsirado dabartinis lietuvių gyvenamasis pastatas, Lietuvoje vadinamas įvairiai: *pirkia*, *gryčia*, *stuba*, *troba*. Šią painiavą padidina ta aplinkybė, kad pirminis lietuvių namo trobesys beveik šimtmečiu ilgiau išsilaikė Zemaitijoje. Tuo metu, kai Zemaitijoje dar plačiai buvo sutinkamas pirminis gyvenamasis pastatas *namas*, aukštaičiai jau gyveno kito tipo pastate, vadinamame *pirkia* ar *gryčia*.

Dėl šio fakto mokslinėje etnografinėje literatūroje pradėjo įsigalėti nuomonė, jog lietuviai vienu ir tuo pačiu metu yra turėję skirtingus gyvenamuosius trobesius: žemaičiai gyveno name su atviru ugniakuru aslos viduryje, aukštaičiai — pirkioje arba gryčioje su duonkepe krosnimi¹.

Naujausi lietuvių liaudies tradicinės architektūros tyrinėjimai nepatvirtina šitokio teiginio. Dionizas Poška 1829 metais rašė, kad kitados namo trobesys yra buvęs ne tik Zemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje, tik Aukštaitijoje jis anksčiau išnykęs². Apie aukštaičių pirminį senovinį namo trobesį D. Poška dar galėjo žinoti iš gyvos aukštaičių namo tradicijos. Kad tokia tradicija jo laikais dar galėjo būti gyva ir Aukštaitijoje, kurią jis neabejotinai gerai pažinojo lankydamasis ir gyvendamas Vilniuje, rodo ir toks faktas, kad Vilniaus Stepono Batoro universiteto etnografijos katedros vedėja C. Boduen de Kurtene-Ehrenkreutzova dar 1921 metais buvo radusi senovinį lietuvių namo trobesį Degesių kaime Ašmenos apskrityje³. Šiuo reikalu didelę reikšmę turi K. Jablonskio išleistas darbas «Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje»⁴. Eilė šiame veikale paskelbtų dokumentų rodo namą kitados buvus ir Aukštaitijoje. Dar XVI ir XVII a. namų buvo Ukmergės paviete⁵, be to, ir toli į rytus nuo Ukmergės pavieto. Dūkšto dvaro 1547 metų dalybų akte tarp kitų trobesių minimas ir namas⁶.

Sie faktai duoda pagrindo teigti, kad namas su atviru ugniakuru yra buvęs pirminis antžeminis trobesys ir Aukštaitijoje. Kitaip sakant, na-

¹ P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas, 50; К. К. Чербуленас, Литовское народное деревянное зодчество. — Краткие сообщения Ин-та Этнографии АН СССР, 12 (1950).

² D. Paszkiewicz, O numach..., 12.

³ C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzova, Kilka uwag i wiadomości o etnografii województwa Wileńskiego. — Wilno i Ziemia wileńska, 214—218, Wilno, 1930.

⁴ JLZ, 1, Kaunas, 1941.

⁵ JLZ, 1, 134—82, 134—84.

⁶ MAB, 1547 m., Dūkšto dv. MD U 1.

mas ir *pirkia* ar *gryčia* nebuvo vienalaikiai. Namas buvo naudojamas tiek žmonėms gyventi, tiek ir gyvuliams laikyti.

XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje ėmė sparčiau keistis Lietuvos gyventojų butis, o drauge su tuo ir jų trobesiai, ryšium su tuo, kad Lietuvoje tuo metu buvo pradėti auginti javai rinkai.

XVI a. pradžioje, nustačius kelius į Indiją ir atradus Ameriką, Vakarų Europoje sparčiai ėmė augti pramonė, prekyba. Padidėjus Vakarų Europos miestų gyventojų skaičiui, prireikė daugiau žemės ūkio produktų, statybinės medžiagos jūrų laivynui, įvairių žaliavų, ypač pelenų, kurie buvo reikalingi tekstilės, chemijos ir porcelano pramonei.

Lietuva taip pat įsijungė į Vakarų Europos ekonominį gyvenimą, pradėjo eksploatuoti savo krašto turtus. Į Lietuvos girias buvo paleistas kirkvis, piūklas ir ugnis, o paskui juos ėjo arklai ir akėčios. Auginant javus eksportui ir formuojantis piniginei-prekinei vidaus rinkai, pradėta kelti žemės ūkio našumą, buvo suintensyvinamas žemės tręšimas, nors žemę tręšti jau buvo bandyta ir XV a. pabaigoje. Pavyzdžiui, Antalieptėnuose iš pasėtų 1379 statinių grūdų 255 statinės buvo pasėtos į patręštą žemę, kitur iš 231 su puse statinės 86 statinės jau buvo pasėtos į patręštą žemę¹.

Kylant naujoms gamybinėms jėgoms, darėsi nebetinkami ir ligtoliniai trobesiai. Dėl to iškilo reikalas statyti naujus ūkinius ir gyvenamuosius trobesius, o taip pat ir pertvarkyti pačias sodybas.

Kaip atrodė lietuvių senovinis namas, kokios buvo jo funkcijos? Šis pastatas Lietuvoje jau nuo XVII a. nebuvo statomas ir nebuvo žmonių gyvenamas, nors namų, kaip relikty, vienur kitur išliko net iki XX a. pradžios. Daugiausia jų buvo išlikę Zemaitijoje². Paskutinis rytinių aukštaičių namas sudegė 1923 metais Degesių kaime Ašmenos apskr.³.

Sprendžiant iš senovinių namo aprašymų, tiek aukštaičių, tiek žemaičių namas turėjo po keletą patalpų, nors apamai jam buvo būdinga 2—3 patalpos.

Aprašydamas XVII a. statytą ir iki XX a. pradžios išlikusį šiaurinių žemaičių namą, J. Tumas nurodo jį buvus «iš keturių dalių: a) kamarelės su mažu langeliu iš pietų pusės, su durimis iš lauko; su tašytų glaudžiai sudėtų lentų lubomis; kamarelė buvo šeimininko miegamasis; b) tikrojo namo su duobe šiaurės vakarų pusėje ugniai rusenti — ugniavietė ir kabančia ant jos moline pakriaupte apsaugoti namui nuo žiežirbų ir liepsnos; ta dalis tarnavo bendram reikalui; c) kita statinio dalis, vadinama namogaliu, padalyta į dvi nelygias dalis naminiams gyvuliams laikyti. Frontiniame namo gale pietų pusėje — lėpis, panašus į verandą, buvo šeimynos buveinė vasarą, nes kaitros mėnu pačiame name būdavo tvanku. Čia dirbo mažesnį darbą namie likę, čia vaikai žaidė, čia buvo ir valgykla, sugrįžus iš lauko, todėl stovėjo stalas ir suolai. Ir ugniavietė žiemos metu, ir lėpis vasarą buvo smagiausios namo dalys»⁴. Kiti, vėliau aprašytieji žemaičių namai savo planinės struktūros atžvilgiu buvo labai panašūs į minėtąjį, nors turėjo net po 4—5 patalpas.

C. Boduen de Kurtene-Ehrenkreutzovos aprašytas paskutinis rytinių aukštaičių namas buvo po vienu didžiuoliu stogu, turėjo žmonių gyvenamą ir įvairius ūkines patalpas. Gyvuliams skirtoji patalpa užėmė beveik du trečdalius viso pastato. Jame dar buvo klėtėlė. Į aukštaičių kaip ir į žemaičių namą įėjimas buvo iš galinės sienos, tuo tarpu kai tradiciniai lietuvių liaudies gyvenamieji namai visuomet turi duris išilginėje sienoje. Įėjimas iš

¹ IA, 1, 1—10 ir 557—559.

² Dar 1940 m. namų buvo Plungės v. Vainaičių, Jarubaičių, Kapsodžių kaimuose; Salantų v. Stalgėnų kaime ir kt.

³ C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzova, Kilka uwag..., 213.

⁴ Cit. iš P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas 48.

galo beliko tik išilginiuose kluonuose ir mažai teišsivysčiusiuose svirneliuose. Name į gyvulių stovėjimo patalpą dar buvo atskiros didelės durys¹.

Tokie senoviniai namai su atskira gyvenamąja patalpa, turinčia net lubas, neabejotinai yra vėlesniųjų laikų statinys. Atskirą šeimininko patalpą pirmasis mini J. Lasicius (1537—1605)².

Pirminis namas buvo pailgas, keturkampės formos, iš gulsčių rąstų su-
ręstas, palyginti erdvus vienos patalpos trobesys, be langų, be lubų, be duonkepės krosnies, be kapitalinių pertvarų, išskyrus žabų gurbus gyvu-
liams suvaryti. Šviesai įeiti ir dūmams išeiti stogo šelmenyje buvo skylė, vadinamasis čiukuras. Aslos viduryje ties čiukuru tarp keleto akmenų buvo atviras ugniakuras, kuriame buvo gaminamas maistas ir kuris, savo ruožtu, apšildydavo pačią patalpą. Virš ugniakuro buvo prie skersbalkių pritvirtinta iš žabų nupinta ir moliu apdrėbta lyg stogelis pakriautė, kuri turėjo saugoti stogą nuo žiežirbų. Pats trobesio stogas iš vidaus buvo išklojamas beržo tošimi arba eglų maukna. Po pakriautė kabojo pagal reikalą pake-
liamas ir nuleidžiamas vašas — kablys, ant kurio buvo kabinamas katilas. Prie ugniakuro buvo specialią duobę — židiny, į kurį būdavo sužeriamos ir pelenais aprausiamos žarijos, kad jose laikytųsi ugnis. Susėdusi aplink besikūrenantį ugniakurą šeima dirbdavo įvairius darbus.

Nepaisant savo didumo, pirminis namas, matyti, buvo per ankštas, jeigu lietuviai valstiečiai gyvuliams laikyti buvo įsirengę specialius gurbus, kuriuos aukštaičiai vadino *diendaržiais*, žemaičiai *laidarais*. Diendaržis, kaip ir pats žodis sako, buvo paprasta žabų tvora aptvertas daržas, į kurį dienos metu būdavo suleidžiami gyvuliai. Tie diendaržiai buvo be stogo.

Namas ir šalia jo esąs diendaržis XVI a. jau negalėjo patenkinti augančių žemės ūkio poreikių. Laikant gyvulius diendaržiuose po atviru dangumi, negalėjo būti nė kalbos apie didesnę trąšų sukauptumą, o drauge su tuo ir apie didesnius javų derlius.

Todėl 1557 m. Valakų įstatyme buvo kalbama apie ligtolinių lietuvių pirminių trobesių — namų — netinkamumą, buvo keliama mintis reorganizuoti kluonus, pašalinant iš jų jaujas³. 1562 m. valdovo dvarų administratoriai buvo paraginti pasirūpinti, kad valstiečiai nelaikytų gyvulių senoviniuose namuose, o pradėtų statyti jiems specialius tvartus⁴. Instrukcijose šiuo reikalu buvo nurodoma, jog tvartų centrą turįs sudaryti ligtol netoli namo stovėjęs diendaržis. Buvo pasiūlyta diendaržį iš trijų šonų apstatyti šiltais tvartais, ketvirtajame pietiniame jo šone įrengiant vartus. Kad tvartai būtų šilti, vėjo neperpučiami, buvo rekomenduojama sienelės daryti iš dvigubų tvorų, į jų tarpus prikrciant žemės. Įėjimas į tvartus buvo tik iš diendaržio.

Tokie tvartai turėjo būti dengiami, o diendaržis ir toliau buvo paliktas be stogo. Aplink diendaržį ėjo įvairios paskirties tvartai: čia buvo atskira arklidė, avidė, atskiros karvidės stambiesiems raguočiams ir jų prieaugliui, kiaulininkai.

Nuo XVI a. antrosios pusės diendaržius jau imta tvirti tvarteliais. Naujieji tvartai buvo kvadratinės formos, jų kvadratiškumą apsprendė diendaržio forma⁵. Mažiau pasiturinčiųjų sodybų šio tipo tvartai dažniausiai buvo kampainio formos⁶.

Diendaržiniai tvartai savo planine struktūra priminė slavų uždarnosios

¹ C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzova, *Kilka uwag...*, 213—214.

² Joh. Lasicii Polonii, *De diis Samogitarum*. Ed. Mannhard, Riga, 1868.

³ LMPb, 556 sk.—1557 m. Valakų nuostatai.

⁴ AVK, 25, 92.—1562 (1770) Karšuvos valsčius.

⁵ JLZ, 1, 342—1696, Deltuva, Ukmergės p.; AVK, 35, 95—1761, Vengrava, Ukmergės p.; AVK, 35, 306—1777, Purvėnų star., M. Dirvėnų p.; AVK, 38, 28—1790, Akmenė, Ukmergės p.; AVK, 38, 34—1790 Montagailiškis, Ukmergės p.; VCA, 55, 53—1775 (1778), Beiguškiai, Ukmergės p.

⁶ AVK, 35, 32—1755, Pabiržė, Upytės p.; VCA VPTJ 525—8—172—1809, Užpaliai.

sodybos tipą. Matyti, jie yra slavų skolinys, juo labiau, kad ir instrukcijoje toks tvartų statymo būdas pavadintas «popodlasku». Tačiau Lietuvoje šie tvartai vystėsi skirtingai, palyginus su baltarusių ar rusų panašaus tipo trobesiais. Būdinga, kad lietuvių diendaržiniai tvartai visuomet stovėjo atskirai nuo gyvenamųjų namų.

Ryšium su naujais krašto ekonominiais poreikiais lietuvių tradicinėse sodybose atsirado ir plačiai ėmė plisti daržinės pastatas, skirtas specialiai pašarams laikyti. Mat, kaip patirtis parodė, šieną ir aplamai pašarą laikyti kluonuose, kaip anksčiau, nebuvo naudinga. Tuometiniai lietuvių kluonai turėjo jaujas, kurias kūlimo metu kūrenant javų pėdams džiovinti, dūmais ap-
rūkdavo ne tik šiaudai, bet ir kluone sukrautas šienas, o tokį šieną gyvuliai nenoriai ėsdavo.

Įsigalint atskiriems tvartų pastatams, senovinis namas pamažu ėmė darytis neberekalingas: jis buvo netinkamas nei kaip tvartas, nei kaip gyvenamasis pastatas, nes neturėjo krosnies ir žiemą vieniems žmonėms gyventi buvo per šaltas.

Naujo tipo trobesys XVII a. jau turėjo šildomąją krosnį. Dėl to suprantamos lietuvių buitės tyrinėtojų M. Pretoriaus ir T. Lepnerio pastabos, kad jų laikais (XVII a. pabaiga) vakariniai lietuviai turėjo du gyvenamuosius trobesius: *namą*, kuriame lietuvių šeima gyvena vasarą, ir *stubą*, kurioje gyvena žiemą, nekalbant apie suaugusių miegamuosius klėtyse¹. Iš tikrųjų tesivystė vienas, naujasis, vadinamas stuba pastatas.

Koks gi senovinio lietuvių namo likimas? Pirmasis į šį klausimą bandė atsakyti A. Becenbergeris². Jo studija apie lietuvių gyvenamuosius namus labai paveikė vėlesnius lietuvių liaudies architektūros tyrinėtojus, nors jo išvados nėra tikslios. Nesuvokdamas senovinio lietuvių namo esmės ir būdamas įsitikinęs, jog lietuviai savo pirminį trobesį vadino *namu* (vienaskaita), o dabartinius gyvenamuosius pastatus *namais* (daugiskaita) todėl, kad senovinis namas esą buvęs vienos patalpos, o dabartiniai gyvenamieji pastatai turį daugiau patalpų, jis priėjo išvadą, kad senovinis namas neišnykęs, o jaugęs kaip sudedamoji dalis į vėlesnius gyvenamuosius namus³.

Tuo tarpu kitas lietuvių kultūros tyrinėtojas A. Miežynskis teigė, jog senovinis lietuvių namas buvęs savitas ir jam apibrėžti anaipol netinka lotyniškas terminas «domus» ar slaviškas «dom»⁴. A. Miežynskis žinojo, kad lietuviai kiekvieną dabartinį gyvenamąjį trobesį vadina «namais», o ne «namu», nors šis būtų ir labai menkai išsivystęs, net vienos patalpos. Kodėl tada pirminis antžeminis pastatas buvęs vadinamas vienaskaita «namas»? A. Miežynskis buvo linkęs manyti, kad J. Lasiciaus pavartotas terminas «turris» senoviniam lietuvių namui pavadinti busiąs ne lotyniškas, o lietuviškas, kilęs iš lietuvių žodžio *turėti, turi, turtas*⁵.

A. Miežynskis J. Lasiciaus pavartotą terminą «turris» išaiškino klaidingai. «Turris» iš tikrųjų yra lotynų kalbos žodis. Senoviniuose lenkų ar rusų kalba rašytuose dokumentuose pirminis lietuvių namas vadinamas «wieža», jeigu ne tiesiog lietuvišku vardu: «nom», «num» ir pan. Skirtumas čia toks, kad terminas «wieža» buvo vartojamas Lietuvoje ne ta prasme, kuria tuo metu jis buvo žinomas kaimyninių slavų kraštuose. Pietiniai ir vakariniai slavai irgi turėjo pastatą «wieža» vardu. Tai buvo jų virtuvėlė⁶.

¹ M. Praetorius, *Deliciae Prussiae oder Preussische Schaubuehne*. Iśl. W. Pierson, Berlin, 1871; Th. Lepner, *Der Preussische Littauer, Danzig, 1744*.

² A. Bezenberger, *Über das litauische Haus...*, 34—79.

³ Ten pat, 61.

⁴ A. Mierzyński, *Romowe*, 113—116, Poznań, 1900.

⁵ Ten pat.

⁶ A. Černy, *Zagroda Łużycka*.—Wisła, 3, 338—369; A. Fischer, *Etnografia Słowiańska. Zesz. II, Łużycanie*, 69—70, Lwów—Warszawa, 1932.

Tenka pasakyti, kad namu vadinamą trobesį kitados turėjo ir latviai, nors jie kiek kitaip negu lietuviai jį naudojo. Jeigu lietuviams *namas* reiškė gyvenamąjį pastatą su atviru ugniakuru, tai latviams *namas* buvo jų virtuvė¹. Dėl savo funkcinių skirtumų lietuvių *namas* ir latvių *namas* susilaukė skirtingo likimo. Iš latvių *namas* išriedėjo jų tradiciniai gyvenamieji namai, pristatant prie jo gyvenamąją patalpą — *istabą*. Ir toliau maistas gaminamas bei duona kepama buvo senojoje *namo* patalpoje².

Tad latvių pirminis senovinis *namo* pastatas nesunyko. Latviai ir šiandien savo gyvenamųjų namų centrinės patalpos, atitinkančios lietuvių priemenę, kitaip nevadina, kaip «*namas*». Jų tradicinių gyvenamųjų namų «*namas*» patalpoje stovėjo vadinamasis *mantelskurstenis*, šiek tiek primenęs lietuvių buvusius kaminus. Tačiau tarp lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų priemenėje buvusio kamino ir latvių *mantelskurstenio* buvo skirtumų. Jeigu latviai savo kaminuose turėjo įrengę virtuves, čia būdavo jų viryklos, čia stovėjo ir duonkepė krosnis, tai lietuvių liaudžiai tokios virtuvės kaminuose nebūdingos, nors vienur kitur, ypač šiaurinėje Žemaitijoje, jų pasitaikydavo. Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų priemenėse kaminais dažniausiai būdavo paprasti, primityvūs atviri ugniakurai, kuriuos naudojo pusryčiams ir vakarienei vasarą virti, žlugtui žlugti, alui daryti, mėšai rūkyti.

Lietuvių liaudies tradiciniai gyvenamieji namai, skirtingai nuo latvių, net neturėjo ir nebeturi jokios namu vadinamos patalpos, išskyrus Kuršių Neringą ir nedidelį Svėdasų, Južintų, Dusetų ruožą, kur vidurinė, centrinė patalpa vadinama *namu*, *nameliu*. Centrinėje Aukštaitijoje, aplink Panevėžį, ligi šiolei namu vadinamas karvių tvartas. Tuo tarpu tie patys aukštaitiai savo gyvenamuosius pastatus vadina *namais*, nors jie būtų ir vienos patalpos.

Neturime pagrindo daryti prielaidos, kad lietuvių tradiciniai gyvenamieji namai būtų išsirutulioję iš senovinio *namo*, kad *namas* būtų virtęs dabartine priemene, kaip kad galėjo būti Latvijoje. Toks *namo* įaugimas į priemenę yra priešingas lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų vystymosi dėsniams ir statybinėms konstrukcijoms, juo labiau Žemaitijoje, kadangi žemaičių namai vystėsi ne pristatant naujas patalpas prie senųjų, o pastatytuosius namus pertveriant iš vidaus į mažesnius kambarius.

Lietuvių senovinis *namo* pastatas sunyko ir baigė savo dienas, būdamas jau tvartu. Tuo tarpu dabartinių tradicinių gyvenamųjų namų prototipas ėmė formuotis greičiausiai iš trečiaeilio, labai paprasto, negyvenamo pastatėlio, kuriame buvo duonkepė krosnis. Tas pastatėlis savo laiku nebūtinai turėjo būti kiekvienoje sodyboje; jis galėjo būti bendrai naudojamas kelių šeimų³. Tokių atskirų, labai paprastos išvaizdos negyvenamų pastatėlių su duonkepe krosnimi dar labai daug pietų Žemaitijoje, jų galima rasti vidurio Aukštaitijoje ir palei Nemuną Darsūniškio—Rumšiškių ruože⁴.

Kokią vietą šis pastatas — dabartinių gyvenamųjų namų prototipas — užėmė tų laikų lietuvių sodyboje? Kokia buvo jo paskirtis? Šiems klausimams atsakymo reikia ieškoti negausiuose tų laikų valstiečių sodybinių trobesių sąrašuose, atkreipiant ypatingą dėmesį į pastatų eilę sąrašė, nes trobesių sąrašai paprastai pradami nuo gyvenamo pastato, nepaisant to, ar jis buvo naujas ar senas.

1619 m. Žemaičių žemės teismui sprendžiant Pajūrio valsčiaus Šalpėnų ir Lembo dvarų ir Sauduvos valsčiaus Laukuvos dvaro dalybų bylą, šalys

¹ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeraete der Letten, 52—53, St. Petersburg—Petrograd, 1907—1918.

² Ten pat, 62.

³ JLZ, 1, 187—65 — 1619 Liauda Petrošiūnai, Veliuonos v.; JLZ, 1, 134—75 — 1793, Nastrėnai, Platelių v.

⁴ IEM, GRD 2753.

buvo pristačiusios tiems dvarams priklausiusių valstiečių ir jų trobesių sąrašus¹. Visų be išimties sodybų trobesių sąrašai buvo pradėti nuo *namo* su *namogaliu*, kurie dokumente buvo pavadinti slavišku «*wieżos*» terminu. Sąrašų antroje eilėje buvo klėtis, trečioje vietoje — «*gridnia*», «*pirtika*», ketvirtoje — *pirtys* ir t. t.

Į Batakių-Pavarties dv. Karšuvos valsč. Balciškėse gyvenusio veldamo valstiečio Baltramiejaus Jakaičio 1628 (1629) metais sudarytą sodybinių trobesių sąrašą pirmoje vietoje buvo įtrauktas *namas* su *namogaliu*, antroje — klėtis, trečioje — *piekarnia*². Tame pačiame sąrašė veldamo valstiečio Jokūbo Jakaičio, gyvenusio to paties dvaro Jakubiškės vienkiemyje, sodybos pirmuoju trobesiu buvo įrašytas *namas* su *namogaliu*, antruoju — *piekarna*, trečiuoju — klėtis³.

Jau iš trobesių surašymo eilės galime spręsti, kad šie valstiečiai tais laikais dar gyveno senoviniame *name* su *namogaliu*. Kitur tiesiog sakoma, kad «*namas*, kuriame gyvenama»⁴, kad «*name* gyvena šeimynykščiai»⁵. Kad tais laikais lietuviai dar gyveno senoviniame *name*, o ne kuriame kitame trobesyje, galime spręsti iš to, jog tų laikų teismas pripažindavo krivulę esant įteiktą, jeigu, neradus *name* šeimininko, ji būdavo įspraudžiama į *namo* duris arba paliekama *namo* priemenėje⁶.

Tačiau yra ir tokių to meto tų pačių vietovių trobesių sąrašų, kur senovinis *namas* su *namogaliu* nukeliamas į antrą ar net į trečią vietą. Į pirmąją vietą trobesių sąrašuose iškyla ir jau visą laiką pastoviai laikosi naujas trobesys, nors dar neatsisakoma ir nuo senovinio *namo*: *name* vis dar atliekami ūkio darbai, čia dar laikomas ugniakuras su ugnimi.

Naujasis pastatas įvairiuose dokumentuose įvairiai vadinamas, tačiau jam būdingas vienas bendras bruožas: jis turėjo krosnį ir buvo šiltas⁷. Vienur jo krosnis buvo vadinama *paprasta*⁸, kitur sakoma, kad ji esanti *dūminė*⁹. Šio pastato viduje galima rasti stalus¹⁰, kėdes ir žibintuvus¹¹; juose stovėjo verpstės¹², jų pasieniais buvo platieji suolai, kur būdavo pasitiriamas patalas, čia buvo garnos, piestos beralui grūsti, puodai, kibirai. Žodžiu, čia buvo visa, kas reikalinga gyvenančiam žmogui.

Netenka įrodinėti, kad šis pastatas pradėjo patekti į sodybų trobesių sąrašų pirmąją vietą tada, kada į jį atėjo gyventi žmonės.

Senieji slavų kalba rašyti dokumentai šį naująjį gyvenamąjį pastatą kartais vadina *piekarnia*, kartais *gridnia*, o vokiečių kalba rašytieji — *stuba*. A. Briuchneris *gryčia*, *grydnia* terminą kildina iš senovės rusų *gridinica*¹³. P. Ruigys¹⁴ ir Kr. Milkė¹⁵ terminus *grydnia*, *gryčia*, *grinyčia*

¹ JLZ, 1, 136 — 1619 m. ūkininkų ir jų trobesių sąrašai, šalių pristatyti Žemaičių žemės teismui sprendžiant Šalpėnų ir Lembo dv., Pajūrio v., ir Laukuvos dv., Sauduvos v., dalybų bylą.

² JLZ, 1, 137—15.

³ Ten pat.

⁴ KUB, ZG 50 1, 180-a — 1605, Pamituvys, Jurbarko kleb.; IA, 1, 402 — 1596, Kiaunerių dv., Karšuvos v.; JLZ, 1, 135—90 — 1659 (1676), Tarvydai, Zarėnų v., JLZ, 1, 135—91 — 1673, Vandenplaciai, Pavandenės v.

⁵ JLZ, 1, 169 — 1624, Pekaiciai, Pajūrio v., 169.

⁶ JLZ, 1, 321—118 — 1593, Ruzgiai, Grustės, JLZ, 1, 322—123 — 1593, Lekaičiai, Telšių v., VUB ŽB 111, 1. 66 — 1643, Pajūrio v.

⁷ IA, 1, 152, 220, 301.

⁸ IA, 1, 251, 242, 331.

⁹ IA, 1, 440, 448, 465, 501, 566.

¹⁰ IA, 1, 242, 338, 404.

¹¹ IA, 1, 501.

¹² IA, 1, 493.

¹³ A. Bruechner, Litusslawischen Studien.— Archiv für slawische Philologie, 14, 79, Berlin, 1892; to paties, Die slawische Fremdwoerter im Litauischen, Weimer, 1877; to paties: Etymologiczny Słownik języka polskiego, Kraków, 1927.

¹⁴ Ph. Ruhig, Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon, Königsberg, 1747.

¹⁵ Chr. Mielcke, Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Woerterbuch etc., Königsberg, 1800.

vertė vokiškai *Gesindestuben*. Užnemunės kai kurie lietuviai vieną savo namų patalpą dar ir šiandien vadina «šeimynstube».

Kartais dokumentuose šis pastatas viename ir tame pačiame sakinyje vadinamas ir gridnia, ir piekarnia. Vadinasi, tai buvo tos pačios funkcinės paskirties pastatas. Galimas dalykas, kad visai pagrįstai K. Širvydas «piekarnia» terminą siedina su pirkios terminu¹. Pirkios terminas pažįstamas dzūkams ir jų artimiesiems kaimynams rytiniams aukštaičiams, kuriu jie vadina prastesnįjį gyvenamųjų namų galą.

Gryčia, grinyčia, pirkia buvo pastatas, kuris, tur būt, davė užuomazgą dabartiniams lietuvių liaudies tradiciniams gyvenamiesiems namams. Pirmieji gryčių gyventojai buvo pati vargingoji Lietuvos feodalinės visuomenės dalis — nelaisvoji šeimyna² ir kaimynai³. Įsigalint baudžiaviniams santykiams ir gryčiai tobulėjant, joje ėmė gyventi ir įbaudžiavintieji valstiečiai. Pirminiai lietuvių namo trobesiai ilgiausiai išliko smulkesniųjų Lietuvos bajorų ir žemininkų butyje.

Gryčia, pirkia, stuba pakeitė pirminį senovinį lietuvių namą. Nors dabartiniuose žemaičių gyvenamuosiuose namuose patalpos gryčios ar grinyčios vardu neaplinkame, tačiau, remiantis kai kuriais šaltiniais, galima daryti išvadą, kad kitados ir žemaičiai turėjo turėti pastatą ar jo patalpą tokiu pavadinimu.

Pavyzdžiui, D. Poška «Mužike Žemaičių ir Lietuvos»⁴ taip aprašo žemaičių valstiečio «grinyčelę»:

Su krosnia grinyčelė, kurioje gyvenu,
Tamsi, o vietoj langų lentikės tarp sienų;
Toj, per dienas ir naktis ir dūmas ir garas
Kruvin' akis, blakstienus krintančios asaros.

Prastesnįjį žemaičių gyvenamųjų namų galą «grinyčia» vadino ir kitas lietuvių rašytojas žemaitis Liudvikas Jucevičius⁵. Taip pat žemaitis M. Valančius, pavadinęs vargingo žemaičių palangiškio žvejo namus «troba», lyg ir norėdamas patikslinti, kad būtų suprantamiau, priduria: «Troba arba grinčia»⁶. Kad žemaičių gyvenamųjų namų viena patalpa yra buvusi vadinama «grinyčios» vardu, rodo ir jų liaudies dainos. Žemaičių rašytojas S. Daukantas yra užrašęs ir išleidęs savo dainų rinkinyje žemaičių liaudies dainą, iš kurios matyti, kad vieni ir tie patys gyvenamieji namai turėjo tris patalpas, būtent, grinyčelę, seklyčelę ir trobuželę:

Eisim kad eisim į grinyčelę,
Į grinyčelę prie malėjėlių.

Eisim kad eisim į seklyčelę,
Į seklyčelę prie verpėjėlių.

Eisim kad eisim į trobuželę,
Į trobuželę prie audėjėlių⁷.

Vadinasi, netenka abejoti, kad ir žemaičiai yra turėję grinyčios pastatą, o vėliau vieną patalpą grinyčios vardu savo gyvenamuosiuose namuose.

¹ R. P. Constantino Szyrwid, *Dictionarium trium lingvarum*, II red., Vilnae, 1713: plg. *piekarnia* — *pirkia*.

² IA, 1, 77, 80 — 1554, Nemenčinė, Vilniaus vaiv.; IA, 1, 126 — 1554, Linkmenys, Vilniaus vaiv.; IA, 1, 309 — 1591, Viduklė; IA, 1, 550—552 — 1600, Kraukėnai, Upytės pav.; JLZ, 1, 189 — 1603, Karklėnai, Bukantai, Karlinų v.; JLZ, 1, 200 — 1629, Dusetos, Ukmergės pav.; IA, 1, 448—1597, Balninkų, Ukmergės pav.; IA, 1, 431—1596, Eirimaičiai, Upytės pav.

³ 1523, Kėdainiai. K. Jablonskis, XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje.— *Praeitis*, 1, 204 (1930).

⁴ D. Poška, *Mužikas Žemaitė* yr Lietuvos, 22 Kaunas, 1946.

⁵ Ludwik z Pokiewia (L. Jucevičius.— V. Z.), *Wspomnienia ze Żmudzi*, 7, Wilno, 1842.

⁶ Motiejus Valančius, *Palangos Juzė*, 10, Vilniuje, 1866.

⁷ S. Daukantas, *Dainės Žiamajtiū*, Nr. 29, Petropilis, 1846.

Gryčia, grinyčia, pirkia, stuba, kaip jau buvo sakyta, turėjo krosnis su skliautais, vadinamus pečius. Tačiau krosnies su skliautais, arba pečiaus, anaiptol negalima painioti su pirties ar jaujos krosnimi. Pečius, kalbininkų manymu, nesenas Lietuvos teritorijoje¹.

Kada atsirado pečiai Lietuvoje? Tarybiniai rusų archeologai krosnis su skliautais, arba pečius, jau randa pradėdant VIII ir IX a., tyrinėdami pusiau žemines ar net žemines². Lenkų archeologai dabartinės liaudies demokrinės Lenkijos teritorijoje yra radę kažką panašaus į pečius tokiose gyvenvietėse, kurias jie linkę datuoti XI ir XII a.³. Dabartinės Lietuvos TSR teritorijoje aiškesnes pečiaus liekanas archeologai yra radę 1956 m., tyrinėdami XIV a. pastatų liekanas Dainų slėnyje (buv. Altarijoje) Vilniuje⁴.

Pečius, neabejotinai, yra skolinys. Pirmasis lietuvių antžeminis namo trobesys jo dar neturėjo, nors jame žmonės gyveno dar XVI ir XVII a. viduryje. Etnografiniu požiūriu labai svarbu, kaip šis skolinys Lietuvos gyventojų buvo pritaikytas prie vietinių sąlygų, nes interpretacija didele dalimi ir yra liaudies kūryba. Šis, tur būt, iš rusų krašto atėjęs pečius buvo šiek tiek kitaip pritaikytas Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teritorijoje. Čia jis, kaip ir vietinės jaujų ar pirčių krosnys, buvo pastatytas arčiausiai gyvenamos patalpos durų, kad pro atviras duris greičiau galėtų išeiti dūmai. Rusuose jis stovėjo prie galinės gyvenamųjų namų sienos⁵, maždaug kaip lietuvių liaudies stalas, tik kitame kampe. Toliau namams tobulėjant, pečiaus pozicija pakito ir pačioje etnografinėje Lietuvoje: vakariniai lietuviai pečiaus pakurą iškišo į priemenę, tuo tarpu aukštaičių pečių pakura pasiliko gyvenamosios patalpos viduje. Kol vakariniai ir rytiniai lietuviai gyveno vienos patalpos namuose, pečių pakuros padėtis, be abejonės, turėjo būti visur vienoda.

Moliniai, plūktiniai, ant medinio fundamento su papečkiais pečiai, dažnai vadinami rusiškais, labiausiai įsigalėjo Aukštaitijoje, nors senosios, iš pirminio namo paveldėtos apšildymo sistemos nepajėgė galutinai likviduoti. Pusryčiams virti bei žlugtui žlugti ir toliau buvo naudojami atviri ugniakurai priemenėse. Šitas faktas irgi rodo, kad pečiai su papečkiais neseni Lietuvoje.

Nuo XVIII a. antrosios pusės Lietuvoje ėmė reikštis nauji gamybiniai santykiai: gaminant rinkai jau buvo naudojama samdomoji darbo jėga. Samdomieji darbininkai XVIII a. antrojoje pusėje kaip tik jau buvo pradėti naudoti ir Lietuvos žemės ūkyje. Pavyzdžiui, 1790 m. Kalvarijos apylinkėse buvo 36 kaimai su 351 valstiečių kiemu, iš kurių 183 kiemai vienokia ar kitokia forma naudojami samdomaisiais darbininkais⁶. Šiaulių dvarui 1789 m. priklausė 243 valstiečių kiemai, iš kurių 141 naudojami samdomaisiais nuolatiniais arba sezoniniais darbininkais⁷. 1809 m. Užpalių dvaro ribose iš 602 valstiečių kiemų 110 kiemų leido vieną kitą šeimos narį tarnauti pas ūkininkus⁸. Iš Vandžiogalos dvaro inventoriaus matyti, kad beveik visi jo kaimų kiemai savo namuose 1798 m. turėjo įnamius⁹. Žodžiu, ir pačių valstiečių tarpe prasidėjo diferenciacija, turėjusi lemiamos reikšmės ir valstiečių gyvenamųjų namų raidai.

¹ K. Būga, *Kalba ir senovė*, 177, Kaunas, 1922.

² История культуры древней Руси, 1, 127, Москва, 1948.

³ B. Reinfuss, *Lud*, 1, 699 (1954).

⁴ Kasinėjimų dienoraščiai ir planai yra Istorijos institute. Kasinėjimus vykdė ist. mokslų kand. A. Tautavičius.

⁵ E. Э. Бломквист, Общие черты крестьянском жилище русских и украинцев.— Советская Этнография, 4, 30, 31 (1954).

⁶ Lietuvos TSR istorija, 1, 343, Vilnius, 1957.

⁷ Ten pat.

⁸ VCA VPTJ 525—8—172, 6—12.

⁹ AVK, 38, 590.

Nauji gamybiniai santykiai anksčiau ėmė reikštis vakarinėje Lietuvos dalyje, ypač tuose rajonuose, kurie buvo arčiau magistralinių vandens kelių ar didžiųjų tų laikų grūdų prekybos centrų — Rygos ir Karaliaučiaus.

Spartesnis gamybinių santykių vystymasis Žemaitijoje ir Užnemunėje darė įtaką ir jų gyvenamųjų namų raidai. Samdant darbininkus, ligonliniai gyvenamieji namai darėsi reikalingi naujų patalpų. Juose turėjo atsirasti švarusis galas, kuriame pamažu įsikurdavo šeimos nariai. Ši patalpa bent iš pradžių galėjo būti šalta, be krosnies, todėl joje miegodavo tik suaugę. Senieji tėvai ir vaikai, kuriems reikia daugiau šilumos, spiedavosi šiltoje, krosnimi apšildomoje stuboje, grinyčioje, gryčioje ar pirkioje. Ši patalpa ilgainiui virto vadinamąja senių patalpa.

Paprotys sulaukus senatvės ar dėl nesveikatos perleisti savo ūkį vaikams, drauge pasiskiriant sau ir žmonai iki gyvos galvos tam tikrą turto dalį, vadinamąją išimtinę, ir atskirą patalpą gyventi, buvo žymiai plačiau išsigalėjęs Žemaitijoje ir Užnemunėje. Ryšium su tuo ir senių patalpa čia ryškiau susiformavo negu aukštaičių namuose.

Kada atsirado Lietuvoje trijų patalpų gyvenamieji namai? Trijų patalpų gyvenamieji namai lietuvių valstiečiams nebuvo svetimi ir anksčiau, net XVII a. pirmojoje pusėje¹, tačiau jie, matyt, dar nebuvo pritaikyti gyventi. Tai rodo faktas, jog dalis žemininkų dar XVIII a. antrojoje pusėje neturėjo seklyčių. 1784 metais Rietavo dvaras buvo priverstas įsakyti visiems savo žemininkams įsirengti gyvenamuosius namus su seklyčiomis². Tuos, kurie nesugebėtų pasistatyti siūlomų namų ir gyventų apsileidę, buvo grasinama išmesti iš žemininkų tarpo, paversti žemesniais, būtent, vadinamaisiais bajorais, o tvarkingesnius bajorus pakelti į žemininkus³.

Vadinasi, namų su seklyčiomis tais laikais dar negalėjo būti daug, jeigu net dalis žemininkų jų neturėjo. O juk seklyčia yra geresnysis namų gyvenamas galas, kuris iš esmės apšildomas be dūmų. XVIII a. pabaigoje vakariniai lietuviai, matyt, ir ėmė platesniu mastu statyti savo namus su seklyčiomis.

Aiškus dalykas, pirmosios seklyčios dar turėjo būti labai primityvios, teturėjo krosnis su savitais dūmtraukiais, kurie anaipol negalėjo prilygti šių dienų kaminams. «Skuodo dekanato gyventojai,—rašė 1830 metais St. Čerskis Žemaitijos diecezijos aprašyme,— nežino dūminių trobų; jų krosnių dūmai tam tikrais gaubtuvais ištraukiami virš lubų. Tačiau kai kurie jau turi kaminus»⁴. «Telšių pavieta,—rašė 1846 metais M. Gadonas,— sunku rasti gyvenamuosius namus, kurie turėtų kaminus, pro stogus išvestus, bet už tai visų įrengti dūmtraukiai taip, kad dūmai jais išsina virš lubų»⁵.

Gerasis namų galas ne visur vienu laiku atsirado ir ne visur jis vienu vardu pažįstamas. Užnemuniečiai ir vidurio Lietuvos aukštaičiai jį vadino *seklyčia*, šiaurės rytų aukštaičiai — *stancija*, rytiniai aukštaičiai ir dzūkai — *kamara*, žemaičiai, S. Daukanto teigimu,— *troba*⁶.

Tolesniame gyvenamųjų namų vystymosi procese Žemaitijoje ir Užnemunėje gerasis galas didėjo, o senoji gyvenamoji patalpa — mažėjo. Senoji turtingųjų žemaičių valstiečių grinyčios patalpa virto senių patalpa, o užnemuniečių šeimynstube. Patys šeimnininkai jau gyveno gerajame namų gale, kur buvo įrengtas ir svečių kambarys.

¹ JLZ, 1, 188 — 1624, Mimaičiai, Ukmergės pav.

² AVK, 25, 539 — 1784, Rietavas.

³ Ten pat.

⁴ St. Čerski, Opis dyecezyi Zmudzkiey, 19, 1830.

⁵ M. Gadon, Opis pow. Telszewskiego, 86, Wilno, 1846.

⁶ S. Daukantas, Lietuvių būdas, 39, 41.

Tačiau tuo metu, kai Žemaitijos ir Užnemunės žemės ūkyje kilo naujos gamybinės jėgos, augo grūdų gamyba naudojant samdomąją darbo jėgą, Lietuvos rytinėse dalyse dar nebuvo matyti naujų gamybinių santykių. Jiems formuotis čia buvo žymiai sunkesnės sąlygos. Labai vaizdžiai apibūdina tų laikų rytinių aukštaičių padėtį Vilniaus apylinkės Rekantiškių seniūnijos 1798 m. inventorių. Ten, tarp kita ko, sakoma: «Tos seniūnijos valstiečiai yra visai nuskurdę, nes visame valsčiuje vos 10 valstiečių yra tokių, kurie turi reikalingą darbinį gyvulių kiekį žemei dirbti ir kitą ūkišką inventorių ir galvijus. Jų namai yra visiškai apleisti, taip, kad nei geros tvoros apie namus, nei stogo ant jų namų, nei taip pat ant kitų trobesių nematyti, vien tik vargas pasirodo žiūrint į tai; sunku yra tikėti, kad ten galėtų gyventi žmonės»¹.

Nemažiau ryškiai, gal net perdėtai, tuos skirtumus apibūdino Liudvikas Jucevičius, pabrėždamas, kad liaudis «tokia vargana, taip nežmoniškai engiama ir skurdžiausiai gyvena didžiojoje Vilniaus gubernijos dalyje», jog Žemaitija, Upytės, Ukmergės ir iš dalies Kauno apskritys «gali būti laikomos žadėtąja žeme», o «žemaičių valstiečiai ponais...»².

Dabartinių tradicinių gyvenamųjų namų prototipe, kuris vienur buvo pažįstamas stubos, kitur gryčios, grinyčios ar pirkios vardu, gyveno baudžiaminiai valstiečiai ir ekonomiškai mažai pajėgūs asmeniškai laisvi Lietuvos gyventojai (bajorai). Tuo tarpu senovinis namo trobesys buvo naudotas visų lietuvių.

Bręstant feodalizmui Lietuvoje, augant ir tvirtėjant klasiniams visuomenės skirtumams, feodalų gyvenimas kito žymiai sparčiau negu prieš tai. Drauge su tuo ėmė kisti ir jų gyvenamieji namai. Nors ir dvarininkų ir dvarininkėlių, kaip ir valstiečių, gyvenamieji namai vystėsi tų pačių būvusių namų konstrukcijų pagrindu, nes ir jiems ir valstiečiams namus statė tie patys valstiečiai dailidės, vis dėlto feodalų gyvenamieji namai buvo geriau išbaigti, buvo žymiai ištaingesni negu tų laikų valstiečių. Jie turėjo stiklinius langus, dažnai netgi iš importinio stiklo, medines grindis, geresnį vidaus įrengimą ir nedūmines krosnis. Žodžiu, nykstant senajam namui, drauge su liaudies tradicinių gyvenamųjų namų prototipo susidarymu formavosi ir Lietuvos medinių dvarelių prototipas.

Visi ligšioliniai senovinio namo aprašinėtojai yra pastebėję, jog tarp dabartinių tradicinių lietuvių liaudies trobesių ir senovinio namo yra buvęs be galo didelis konstrukcijų ir proporcijų panašumas. Žemaičių namas stogo formos atžvilgiu nesiskyrė nuo tos pačios sodybos gyvenamųjų namų senoviško stogo formos. Žemaičiai nusileidžiančios stogo pašalės, laužti galai priminė stovyklų palapinę. C. Boduen de Kurtene-Erenkreutzovos teigimu, rytinių aukštaičių namas buvęs identiškų proporcijų ir konstrukcijų, kaip ir jų dabartiniai tradiciniai trobesiai³. Kitaip ir būti negalėjo: buvo statoma iš tos pačios statybinės medžiagos, statė tie patys dailidės, todėl suprantama, kad pirminio namo statybos pobūdis buvo perkeltas į naujuosius trobesius.

Dabartinių tradicinių lietuvių liaudies gyvenamųjų namų tipas pasireiškia trimis pagrindiniais variantais: žemaičių, aukštaičių ir užnemuniečių. Vadinasi, žemaičių namas ir aukštaičių ar užnemuniečių namas turėjo turėti kai kurių skirtingumų, kaip kad turi ir dabartiniai jų tradiciniai gyvenamieji namai.

Iš tikrųjų taip ir yra buvę. Žemaičių senovinis namas, kaip ir jų da-

¹ LIS, 1, 347.

² Ludwik z Pokiewia, Litwa pod względem starożytności zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona, 172, 175, 176, Wilno, 1846.

³ C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzova, Kilka uwag..., 217.

bartiniai tradiciniai namai, buvo labiau išsivystę, turėjo kai kurias skirtingas konstrukcijas, savo formos atžvilgiu buvo labiau panašūs į kvadratą. Be pagrindinės namo patalpos, kurioje gyveno žemaičio šeima, ir namogalio, kuriame stovėjo gyvuliai, jis turėjo dar vieną papildomą patalpą, vadinamą lėpiu ar liptais¹.

Lėpyje žemaičiai, grįžę iš kelionės, nusikinkydavo arkli, čia laikydavo pakabintus pakinktus, istumdavo vežimą, čia dažnai jie dirbdavo įvairius darbus, vasaros metu miegodavo šeiminkas, čia kartais stovėdavo skrynios, kėdės, čia buvo ruošiamas kiaulėms jovalas². Šitokios patalpos aukštaičių name nebuvo. Geriausiai ją pažinojo šiaurės žemaičiai, tačiau XIX a. išlikusių žemaitiškų namų aprašymuose ji jau nebeminima.

Iš viso to galima padaryti tokias išvadas: 1. ligi XVI, o gal ir iki XVII a. vidurio egzistavo pirminis antžeminis senovinis lietuvių namo trobesys su atviru ugniakuru be krosnies visoje Lietuvoje, o ne tik Žemaitijoje, kaip ligšiol daugelis buvo linkę manyti; 2. senovinio lietuvių namo nykimo procesą paspartino socialiniai-ekonominiai Lietuvos gyvenimo faktoriai; 3. nykstant namui, formavosi medinių dvarelių ir dabartinių lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų prototipai; 4. dabartinių lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų prototipas užsimezgė ir išsivystė iš anksčiau buvusio negyvenamo pastato su duonkepe krosnimi; 5. senovinis namo tipas sunyko, o naujieji gyvenamieji namai vystėsi senovinio namo konstrukcijų pagrindu, išlaikydami savyje pagrindines žemaičių, aukštaičių ir užnemuniečių gyvenamųjų namų savybes.

¹ JLZ, I, 118, 119, 120, 121, 314, 332.

² JLZ, I, 120, 314.

TRADICINIAI LIETUVIŲ VALSTIEČIŲ GYVENAMIEJI NAMAI

I. BUTKEVIČIUS

Kiekvienai tautai atskirais jos istorinio išsivystymo laikotarpiais yra būdingi savi, specifinės formos gyvenamieji namai, susiję su konkrečiomis to meto gyvenimo sąlygomis. Todėl gyvenamasis namas yra vienas iš pagrindinių nacionalinės kultūros elementų, kuriame atsispindi liaudies skonis ir tradicijos, jos materialinės kultūros bei ekonominio gyvenimo lygis, socialiniai to meto santykiai.

Lietuvių valstiečių gyvenamieji namai formavosi konkrečiomis lietuvių tautos istorinėmis aplinkybėmis, veikiami visos eilės veiksnių. Gyvenamųjų namų tipų susiformavimas atskiruose teritoriniuose vienetuose vyko priklausomai nuo atitinkamų vietovių ekonominio lygio, socialinių santykių. Be to, namų tipų formavimąsi veikė geografinė aplinka ir etninės tradicijos.

Lietuvių valstiečių gyvenamieji namai ilgo istorinio vystymosi rezultate susiformavo į 3 atskirus tipus: 1) vakarinėje Lietuvoje — žemaičių *troba*, 2) rytinėje Lietuvoje — aukštaičių *pirkia* ir 3) Užnemunėje — *grinčia*, *pirkčia* (pas kapsus), *stubos* (pas zanavykus). Minėtus tris namų tipus etnografinėje literatūroje priimta vadinti tradiciniais lietuvių valstiečių gyvenamaisiais namais.

Tradiciniai lietuvių valstiečių namai sudaro daugumą viso dabartinių gyvenamųjų namų fondo, todėl čia bus atkreiptas dėmesys į jų panaudojimo pobūdį šiuo metu.

Namų tipai, planas. Tradiciniam žemaičių gyvenamajam namui *trobai* yra būdingi šie bruožai: sudėtingas planas; centre yra kaminas kartu su dviem priemenėmis, skiriamą namą į du galus; kiekvienas namo galas išilgine kapitaline siena padalijamas į atskiras patalpas. Namų galuose būna alkieriukai, kamaraitės. Patalpų skaičius name svyruoja nuo 5 iki 15. Dėl patalpų gausumo namo planas kartais tampa asimetrišku (4 pav., a).

Tradiciniai žemaičių gyvenamieji namai pasižymi išorinių formų masyvumu, ilgu ir plačiu korpusu, neaukštomis, statmenai lentomis apkaltomis sienomis; sienas dengia masyvus pusvalminis, rečiau keturšlaitis su čiukuru šiaudinis stogas. Prie pagrindinio fasado būna gonkelės. Virš stogo kaminas imituoja mažą namelį (1 pav.). Toks žemaičių namo tipas yra paplitęs vakarinėje Lietuvos TSR dalyje, maždaug iki Dubysos.

Žemaičių *troba*, kaip rodo dvarų inventoriai¹, pradeda vystytis XVI a. pabaigoje. Žemaičių *trobos* prototipu buvo *namas* (tarmiškai *numas*). Namas buvo vienas pirmųjų antžeminių pastatų su atviru židiniu. Namas iki XVI a. buvo naudojamas kaip gyvenamoji ir drauge gyvuliams laikyti patalpa. Namų sienos buvo gulsčių apvalių rąstų, stogas keturšlaitis, šiaudinis, galuose su čiukurais. Nuo XVI a. pabaigos namas keičia savo paskirtį ir iš dalies formą. Jis lieka vasaros gyvenamąja patalpa, virtuve, sandėliu. Nuo

¹ JLZ, I, 129.